

Степан ГЕЛЕЙ

**ІЛЛЯ ВИТАНОВИЧ ПРО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
ПЕРЕДУМОВИ ВИЗВОЛЬНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ
ЗМАГАНЬ 1917–1920 рр.**

Досліджено погляди Іллі Витановича про соціально-економічні передумови української революції, його оцінки діяльності українських представництв в Галицькому сеймі та Державній раді, ролі І. Франка в суспільно-політичному житті Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст., діяльності перших українських партій Галичини.

Ключові слова: *Ілля Витанович, Галичина, Іван Франко, соціал-економічні ідеї, політичні партії.*

У 1970 р. у Мюнхені в “Наукових записках” українського технічно-господарського інституту (ч. XXI) була опублікована праця І. Витановича “Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв.” Ідея написати подібну працю виникла у вченого у зв’язку з 50-річчям відродження власної державності на західноукраїнських землях, з бажанням проаналізувати взаємозалежність соціально-економічних та політичних процесів, що передували цій важливій події.

Переглядаючи свіжі числа “Українського історичного журналу”, І. Витанович назвав сумнівною історичну вартість кампанії “перелицьовування” найновішої історії західноукраїнських земель в наукових установах тогочасної України, до того ж ще за живих свідків і учасників подій. Саме тому він поставив собі завдання проаналізувати розвиток соціально-економічних ідей, які вплинули на світогляд тієї галицько-української еліти, яка з цими ідеями вступила у Першу світову війну, зустріла революцію на Сході Європи і підняла визвольні змагання за власну державність.

Уперше модерні соціально-економічні ідеї галицьких українців І. Витанович зауважив на переломі 70–80 рр. XIX ст. у молодого покоління народовців. Це був час посиленого тиску чужого капіталу й проникнення його в господарське життя Галичини. “Капіталізм не виростав тут органічно з розвитку місцевих економічних сил, – зауважив учений, – він вривався у аграрно-перенаселену країну, яка не мала змоги утворити в колоніальних умовах власний сильніший міщанський стан... Економічно пасивна, багата, чужонаціональна земельна аристократія боронила свої історичні позиції й політично станові привілеї. Щоб втримати їх, підтримувала абсолютну владу австрійського цісаря й старі бюрократичні інституції, допомагаючи собі взаємно”¹.

У 1877 р. Галицький сейм доручив Крайовому виділові провести спеціальне дослідження, яке би висвітлювало рівень зубожіння населення краю. Результати дослідження виявили жахливу дійсність. Проте найгрунтовнішою була критика економічної політики уряду, податкової системи, яка містилася в працях В. Навроцького (про що ми вже писали), польського дослідника С. Щепановського (“Nędza Galicyi w cyfrach”, 1888 р.) та молодого І. Франка.

Упродовж більше двадцяти років у крайовому Сеймі велися гострі дискусії, які мали за мету змінити два жахливих у своїх наслідках ліберальних закони 1868 р. – про необмеженість обороту землі та кредитну свободу, яка сприяла лихварству. Лише в 1899 р. Сейм схвалив закон про так звані аграрні операції (про комасацію), а у 1905 р. – закон про рентові господарства. Наслідки цих двох законів для селян, за оцінкою І. Витановича, були мізерними.

Саме тоді молоді члени народовецьких громад знайомилися за допомогою студентського товариства “Січ” у Відні з революційними ідеями Заходу, із соціалістично-радикальними рухами в Росії. Все це спонукало їх змінювати орієнтири у своїй діяльності. Як висловився з цього приводу І. Витанович, “їх формальний, етнографічний націоналізм вимагав доповнення”².

Серед тих, хто в кінці XIX – на початку XX ст. виступив з важливими соціально-економічними ідеями, І. Витанович назвав Володимира Навроцького, Івана Франка, Михайла Драгоманова, Юліана Бачинського, Тита Войнаровського, Андрея Шептицького.

Оцінюючи науково-теоретичну спадщину “наймудрішого народовця” В. Навроцького (М. Драгоманов), І. Витанович зазначав, що на підставі зібраного і критично проаналізованого статистичного матеріалу про соціально-економічні відносини в Галичині, політику уряду останній “поклав підвалини економічної програми” галицьких українців, чим значно підніс рівень їх національної свідомості. Йшлося про такі праці вченого, як “Реформа домового податку”, “Шляхетні захитники народу”, “Клясові інтереси й інтереси народу”, “Подвійна крейдка”, “Руська народність в школах галицьких” та найголовнішу – “Піянство і пропінація в Галичині”.

За визначенням І. Витановича, В. Навроцький старався індуктивним методом наблизитися до суспільного ідеалу “нічого не приймаючи а ргіогі”, намагався розібратися в різних доктринах, положення яких можна було впровадити в практику власного народу. На відміну від сучасників, які поверхово захоплювалися гуманітарними гаслами й проектами нового соціального ладу, в соціалізмі надіялися знайти здійснення своїх ідеалів – демократії, свободи, соціальної справедливості, розв’язання національного питання, В. Навроцький вважав, що “Соціалізм є рідною дитиною космополітизму і для того ворогом всякої національності (народности). А крім цього, космополітизм має рацію тільки при вічній згоді поміж народами, а в поодиноких народів тільки тоді, коли вони великі, сконсолідовані й цивілізовані. Всього того ми не маємо, тому не можемо кидатися в руки беззглядного соціалізму”³.

Головна хиба нових соціалістичних теорій, на думку В. Навроцького, полягала в тому, що в їх основі був покладений космополітизм – політичний, класовий, економічний, а народ “мусить передусім подбати сам про себе й шляхом усебічного, духовного й матеріального розвитку, “консолідації та освіти”, мусить стриміти до

зрівняння з іншими, бо лише на тій дорозі, – свобідного національного розвитку – можливі якісь федерації”⁴.

Про життя і творчість В. Навроцького, його світогляд І. Витанович написав ґрунтовну монографію, яку ми вже детально аналізували⁵.

Найбільше місця у своїй праці І. Витанович відвів характеристиці соціально-економічних ідей у світогляді І. Франка. За словами І. Витановича, соціально-економічна проблематика у творчості письменника посідала друге місце після зацікавлень літературою і мистецтвом. Вона була також філософською основою його літературно-мистецьких робіт. “Популяризація соціально-економічних ідей за допомогою мистецького живого слова І. Франка, – зазначав І. Витанович, – мала великий вплив на розбудження свідомості широких мас народу, вона вкладалася в програми громадської праці й змагань його провідного активу”⁶.

У відомих І. Витановичу дослідженнях соціально-економічної ідеології І. Франка містилися переважно однобічні оцінки, умисні замовчування окремих положень і цілих праць. І. Витанович згадував ті часи, коли за життя І. Франка значна частина громадянства відрікалася його ранніх поглядів, бойкотувала самого мислителя і його творчість. У зрілому віці прихильники І. Франка популяризували його ранні погляди. Інша частина галицької інтелігенції через лінивість думки (І. Витанович), поверхове сприйняття поетично-літературної творчості письменника не цікавилася зрілими поглядами І. Франка, які мали важливе значення для соціально-економічних змагань українського народу. У найкращому випадку молода генерація щиро сприймала І. Франкові ідеї соціального і національного визволення, але не розуміла принципів соціального конструктивізму в його наукових дослідженнях 1890-х–1900-х років.

Незважаючи на відірваність від рідних теренів, І. Витанович був добре обізнаним з тогочасним радянським франкознавством. Вважав, що йому притаманна тенденційна фразеологія, мета якої показати І. Франка революційним демократом, “атеїстом”, “прихильником матеріалістичної філософії”, який “зробив великий крок на шляху до марксизму...”. І все ж І. Витанович зазначив, що у радянському франкознавстві була певна кількість праць, які більш-менш об’єктивно висвітлювали наукові погляди І. Франка – економіста. До таких відносив дослідження О. Білецького, М. Климаса, Є. Шаблія та ін⁷.

Висвітлюючи соціально-економічні погляди І. Франка, І. Витанович застеріг, що не буде аналізувати усіх творів письменника на економічні теми, а лише ті, що безпосередньо пов’язані з громадськими і національними проблемами галицьких українців, з проблемами, які впливають “на дискусію й громадські акції його сучасників і головно на світогляд наступного покоління...”⁸. І. Витанович не вважав І. Франка “економістом”, теоретиком політичної економії чи економічної політики. Останній і сам себе таким не вважав. Не було в нього для цього ні часу, ні спеціальної підготовки. “Тисання ці, як і колись для В. Навроцького, – зазначав І. Витанович, – мали для І. Франка “дидактичне значення. Пильно студіював він соціально-економічну літературу, орієнтувався в ній та знав її глибше з поважніших тогочасних наукових творів, порівнював їх докладніше, як не один із його інтелігентних сучасників. Палений вогнем служби своєму народові, близький до його життя, потреб, недоліків і змагань, шукав розв’язки всюди, – в глибших місцях теорій і в найкращих представників практичної соціальної акції”⁹.

І. Франко, за твердженням І. Витановича, не підпадав беззастережно під впливи таких близьких йому представників соціально-економічної думки, як М. Драгоманов, польський соціаліст Б. Лімановський, неодноразово гостро критикував близького товариша по співпраці М. Павлика. Щодо М. Драгоманова, то як згадував І. Франко, його статті й листи – “то були для значного числа галичан мов удари батога; вони пекли й боліли, часто трафляли невинуватих, бували несправедливі, але завсігди змушували до думання, до входження в гллуб справи, до обрахунку з власним сумлінням”. Непедагогічний у деталях сей метод був чудово відповідний власне до розбуркання грубошкірої, ліннвої та байдужої рутенської натури...”¹⁰.

І. Франко і його однодумці, за висловом І. Витановича, “проскрибовані в кругах власного громадянства, перенесли свою діяльність до польських часописів”, до гуртків спольщеної соціал-демократії, до польської люднвої партії, сподіваючись знайти підтримку у боротьбі за соціальне і національне визволення власного народу. “Треба було цілих десятиох літ часу, – писав згодом І. Франко, – треба було, щоб... переконати тих руських ідеалістів, що їм звідси для руської справи нема що ждати помочи, і що тільки сіючи на власній ниві, можна доробитися власного хліба...”¹¹.

Початок 1880-х років характеризувався тим, що серед галицьких українців значно зріс інтерес до соціально-економічних проблем. Наслідком цього було, як вважав І. Витанович, залучення І. Франка до співпраці з часописами “Діло”, “Зоря”. Йому доручили переглянути архів В. Навроцького і підготувати повне видання його творів. Багато значило для І. Франка знайомство з молодим, енергійним ентузіастом громадсько-економічної праці Василем Нагірним. Саме для нього І. Франко написав реферат на соціально-економічну тематику, з яким В. Нагірний виступив 1883 р. на всенародному вічі у Львові. Згадуючи про це віче, І. Франко зазначив, що воно “було величавою народною маніфестацією, а виголошені на нім реферати зробили величезне враженє. Тут у перве без фраз, цифрами й фактами безпощадно скритиковано краєві й державну господарку в Галичині і показано стан руського народу серед тої господарки. І хоча позитивні жадання, висловлені на вічу, були скромні, то власне ся критична часть була чимсь нечувано новим і сліпим у Галичині”¹².

І. Витанович детально проаналізував працю І. Франка “Земельна власність у Галичині”, що була надрукована в польському журналі “Przegląd spoieczny” 1887 р. У названій праці І. Франко представив проект націоналізації землі в Галичині, в якому передбачав заснування, поряд з дрібними індивідуальними господарствами, значної кількості середніх господарств, організованих на засадах кооперації. “Такі господарства з самої природи речі повинні би складатися з рільників і фахово обрзованих людей і служити розсадниками рільничого поступу, даючи при тім удержання кільком родинам і творячи рівночасно перехоову школу від господарки екстенсивної до інтенсивної”¹³. Отож, великі трудові селянські господарства, в перевагах яких І. Франко був глибоко переконаний і які всіляко пропагував, могли виникнути лише на кооперативних засадах.

Під впливом праці американського економіста Г. Джорджа “Поступ і бідність”, що з’явилася 1879 р., І. Франко сформулював три основних засади націоналізації землі в Галичині. Перша полягала у тому, що земля мала бути спільною власністю всього народу: “Кожний горожанин краю має право в міру своєї інтелектуальної та економічної здібности бути введеним у дожиттєнне посідання такої частини землі,

яка би запевняла йому й його родині удержання та правдиво людський розвій”. Друга засада впливала з політичної ситуації в Галичині: “Не маючи політичної самостійности, серед національних утисків і чужоплемінних визисків, ми, русини й поляки, в першій лінії повинні дбати про те, аби вдержати свою землю під своїми ногами... “польська земля для поляків, а руська для русинів”¹⁴.

Цю позицію проєкту І. Франка І. Витанович вважав не повністю з’ясованою і досить слабкою з огляду на національно-політичні відносини в Галичині, де велика земельна власність перебувала у володінні польських магнатів.

Щодо третьої засади проєкту, то вона передбачала встановлення таких категорій господарств, які б відповідали потребам загального економічного розвитку краю. І. Франко пропонував встановити мінімум наділу селянського господарства (15 моргів землі подільської чи 20 моргів у гірській місцевості), створити близько 600 тис. селянських господарств, які би володіли 20 моргами землі, 5 тис. господарств з наділами у 200 моргів, організованих у вільні спілки і 100 крупніших господарств, розташованих біля великих міст і багатолюдних шляхів, з тисячами моргів землі¹⁵.

Не будемо детально аналізувати цей проєкт, зазначимо лише, що І. Витанович назвав його поверховим: “...це таки досить поверхова й загальна спроба, теоретичні міркування на підставі його лектури, практично не передуманий у деталях і не надто уважний до конкретної тогочасної дійсності й можливостей застосування в мирних умовах законодавчим шляхом. Складений він радше на поспіх в порядку журналістичної праці, як матеріал-субстрат до дискусій чи може виклик противникам і небагатьом прихильникам та для зацікавлення провідників власного громадянства диктованими тоді в світі питаннями розв’язки земельної справи”¹⁶.

Уже з другої половини 90-х рр. XIX ст. І. Франко, за словами І. Витановича, почав критичніше ставитися до доктринальної виключності і класової боротьби, водночас позитивно оцінюючи будь-які прояви практичної організації селянства і робітництва щодо захисту своїх політичних прав і громадської самодіяльності. І. Франко все більше переконувався, що в теоріях російського народництва не варто шукати передумов соціалізму, не варто також перебільшувати в цьому ролі промислового пролетаріату. “В вічного революціонера й щиро-гуманного демократа, не проминав і кріпнув погляд, – зазначав І. Витанович, – що в історичній традиції й конкретних сучасних умовах його соціально-економічно обіднілого народу, – однаково в усіх його трудових верств, – є передумови соціалізму, що його ідеалу Франко шукав, лелівав у своїм серці, в своїх піснях. Але в реальній свідомості, для наближення до орієнтаційного ідеалу, він цинив передусім необхідну підготовку, – щоденну тверду працю, – “лупання скали” й простування шляху для невідлучних українських устремлінь до національного і соціального визволення”¹⁷.

Усвідомлюючи небезпеку поширення соціалістичних ідей, які досить агресивно пропагувалися у суспільстві і в принципі були ворожими українству та захоплення деякої частини української інтелігенції, І. Франко у 1904 р. опублікував в “Літературно-науковому віснику” статтю “До історії соціалістичного руху”. Він присвятив її з’ясуванню історії написання “Маніфесту комуністичної партії” К. Маркса і Ф. Енгельса. “Коли вірити Енгельсові і всім іншим історикам соціалізму з соціал-демократичного табору, то лютий 1848 року був моментом мало що не так само важним у історії людськості, як уродження Христа або як виступлення

Лютера в Німеччині, – зазначав І. Франко. – В тім місяці був написаний у Лондоні спільно Марксом і Енгельсом “Комуністичний маніфест” і разом з ним народився на світ новочасний “науковий” або “історичний” соціалізм. Те, що було досі, до кінця 1847 р., то були соціалістичні фантазії, соціалістичний сентименталізм, соціалістичні утопії, або скоріше утопічний соціалізм. “Комуністичний маніфест” Маркса і Енгельса відразу поставив справу соціалізму на твердий науковий ґрунт, показав соціалістичний лад не як якийсь неосяжний ідеал, а як неминучу дієву конечність, як необхідний вплив непоборного історичного розвитку. Цей маніфест відразу відкрив перед людством непохибні історичні закони, що з елементарною силою пруть до здійснення соціалізму”¹⁸. Ця досить довга цитата з праці І. Франка дає зрозуміти хибність “пророцтв” майбутніх “вчителів людства”, з якими вони вийшли на арену соціально-політичної боротьби.

Характеризуючи соціально-економічні ідеї у світогляді І. Франка, І. Витанович наводить також передмову до збірки поезій “Мій ізмарагд”, що вийшла друком 1897 р. У ній І. Франко висловлює думки, окремі з яких надзвичайно актуальні в наш час і які, із зрозумілих причин, не увійшли до зібрання творів у п’ятидесяти томах, виданих у радянські часи. “Жорстокі наші часи! Так багато недовір’я, ненависти, антагонізмів, намножилося серед людей, що недовго ждати, а будемо мати (а властиво вже й маємо!) формальну релігію, основану на догмах ненависти та класової боротьби. Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої релігії, і мав відвагу серед насміхів і наруги її адептів нести сміло свій стяг старого щиролюдського соціалізму, опертого на етичнім, широко гуманнім вихованню мас народних, на поступі й загальнім розповсюдженню освіти, науки, критики, людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі проводирів, не на бюрократичній регламентації всієї людської будуччини, не на парламентарнім шахрайстві, що має вести до тої “світлої” будуччини”¹⁹.

І. Витанович вважав, що на рубежі XIX–XX ст. під впливом різних обставин І. Франко виступив рішучим критиком догматизму і односторонності марксистської економічної теорії, довів помилковість абсолютизації виробничих відносин, аргументовано ствердив, що “жолудові ідеї” не правлять світом, як це виглядало на перший погляд, і що без морально-етичних і національних цінностей людство зайшло би в глухий кут.

Статтю “Поза межами можливого” І. Витанович назвав найбільш синтетичним виявом світогляду старшого І. Франка. За словами І. Витановича, в ній не тільки з’ясовані його політичні погляди, а й органічно пов’язані соціально-економічні ідеї. “Економічне питання таке важне, таке основне, – зазначав І. Франко, – що й при справі політичної самостійності всякого народу не то що поминути його не можна, але треба класти його як вихідну точку”²⁰. Національно-економічні питання із залізною логікою заставляють будь-яку націю виборювати політичну самостійність, в іншому разі таку націю чекає перспектива економічного невільництва, занепаду, павперизації, культурного застою і занепаду. Якщо для К. Маркса і його прихильників історія людської цивілізації – це історія розвитку продуктивних сил, то для І. Франка не лише потреби “жолудка”, а цілий комплекс фізичних і духовних потреб рухають людиною. “Тільки там, де ті ідеали живі, розвиваються і пнуться чимраз вище, – стверджував І. Франко, – маємо прогресивну і чимраз інтенсивнішу мате-

ріальну продукцію. Де нема росту, розвитку, боротьби і конкуренції в сфері ідеалів, там і продукція попадає в китайський застіг..., ще більше значіння має ідеал у сфері суспільного і політичного життя. А тут синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного... життя і розвою нації. Все, що йде поза рами нації, це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими "вселюдськими" фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації"²¹.

За твердженням І. Витановича, напередодні Першої світової війни в гуртках гімназійної і студентської молоді більше читалися і обговорювалися статті І. Франка, які він друкував в "Літературно-науковому віснику", ніж маловідомі праці М. Драгоманова у 1870-1880 рр. Серед найпопулярніших праць того часу І. Витанович виокремив брошуру "Що таке поступ?", в якій І. Франко піддав гострій критиці вчення К. Маркса – Ф. Енгельса про таку форму державності, коли вся повнота влади перебуватиме в руках однієї партії – соціал-демократичної. Така "державна, – за висловом І. Франка, – опікується чоловіком від колиски до гробової дошки". В І. Франка виникали серйозні сумніви щодо того, що життя в такій "народній" державі буде проходити правильно, рівно, як добре заведений годинник. Навпаки, "... всеможна сила держави налягла би страшеним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але лише пожиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою, казенною. Люди виростали б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою"²².

Торкнувся у праці "Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі ХІХ–ХХ вв." І. Витанович і постаті Михайла Драгоманова, який, на думку вченого, мав досить посередній вплив на розвиток соціально-економічної думки в Галичині. Соціально-економічні погляди М. Драгоманова відображалися в його публіцистичних, літературно-критичних, історичних та етнографічно-фольклорних наукових дослідженнях. Загалом економічні проблеми не були предметом спеціального зацікавлення вченого. Короткі зауваження, окремі міркування щодо розв'язання соціально-економічних проблем М. Драгоманов висловив у таких своїх працях, як "Передне слово" до женецького збірника "Троада" 1878 р., у статті "Шевченко, українофіли й соціалізм", у праці "Историческая Польша и великорусская демократия", в полемічних статтях з російськими народниками й марксистами, в листах до студентського журналу "Друг", у листуванні з М. Бучинським, О. Терлецьким, В. Навроцьким, Ю. Бачинським, І. Франком, М. Павликом²³.

За словами І. Витановича, у світогляді М. Драгоманова, перепліталися симпатії до російських ліберальних течій, до народницького соціалізму з ідеями західного соціалізму Прудона, Сен-Сімона, які не поділяли месіанських ідей російських народників, терористичних методів боротьби.

Погляди М. Драгоманова на ідеал соціально-економічного облаштування суспільства були тісно пов'язані з його політичною концепцією федерації вільних

спілок, вільних людей. Він був переконаним, що соціалістичних ідеалів можна досягти не насильницькою революцією, а еволюційним поступом у сфері освіти, культури, самоврядування й політичної організації, а також парламентською боротьбою за соціально-економічні реформи. Навіть повалені старі громадські й господарські порядки повернуться на другий день після повстання, якщо їх нічим буде замінити. “Драгоманов не прихилився до віри в історичну неминучість диктатури пролетаріату, – зазначав І. Витанович. – Він вважав, що політика, наука, прогрес, свідомість людей визначатимуть умови економічного розвитку. Драгоманов критикував марксистів за їх догматизм, за легковаження потреб і інтересів селянства...”²⁴. “Сидіть і повторяйте фрази з Енгельса, а історія зробиться без вас...”, – писав М. Драгоманов у листі Ю. Бачинському²⁵.

І. Витанович вважав, що М. Драгоманова не завжди добре розуміли навіть прихильники, дорікали йому за те, що той перебільшував потреби та інтереси селянства, ідеалізував “мужицьку націю”. “Вони, – ці приятелі, – зазначав І. Витанович, – вибирали, бувало, з думок Драгоманова не все позитивні й суттєві моменти, а й такі, що й у нього не були продумані...”²⁶.

Найбільшою заслугою М. Драгоманова І. Витанович вважав те, що останній в українській галицькій літературі, пресі, громадській роботі звернув увагу на економічні проблеми краю, на щоденні потреби народу. Саме тому він високо цинив В. Навроцького як скрупульозного дослідника, аналітика економічних відносин у Галичині.

Другу важливу заслугу М. Драгоманова І. Витанович бачив у наполяганні використати конституційні умови Галичини для того, щоб підняти свідомість українського селянства, перетворити його в потужну політичну силу, що було неодмінною умовою його національного й соціального визволення.

Певне місце у праці “Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв.” І. Витанович відвів будівництву українських політичних партій, її програмним та ідеологічним засадам. Учений звернув увагу на те, що у 1870-х роках в Галичині зароджувався український соціалістичний рух, перед яким із самого початку його виникнення постали дві серйозні проблеми. Перша полягала у тому, що галицький соціалістичний рух був слабким та розрізненим, і, щоб вистояти на політичній арені, йому потрібні були союзники. Виникла дилема: з ким співпрацювати: з польськими соціалістами, з якими їх єднала класова теорія, чи народовцями – союзниками на ниві національного відродження.

Друга проблема крилася у пошуках класової основи українського соціалістичного руху: кого розуміти під терміном пролетаріат. Історичні факти свідчили, що радикали неоднозначно вирішували це питання на різних етапах розвитку цього руху.

Ще один аспект цієї проблеми І. Витанович пов’язував з так званою “ною ерою”. Розірвавши наприкінці 80-х років союз з москвофілами, народовці у 1890 р. уклали угоду з урядом. Ця урядовська політика співробітництва галицьких політиків з польською урядовою більшістю ввійшла в історію під назвою “нової ери”. Зародки ідеї примирення українців і поляків сягали 1882 р. Тоді ця думка була викладена П. Кулішем у праці “Крашанка русинам і полякам на Великдень”. Проте книга не мала схвальних відгуків, і П. Куліш незабаром змінив свою думку,

але ідея не загинула. Наприкінці 80-х років ідея примирення знайшла підтримку серед провідників київської громади – О. Кониського, В. Антоновича та ін. Саме вони благословили галицьких народовців на цю акцію. Найактивнішими провідниками політики “нової ери” в Галичині були О. Барвінський і Ю. Романчук. Офіційним органом “нової ери” стала газета “Народна часопись”, а ідеологічним – відновлена “Правда”²⁷.

За словами І. Витановича, “радикальна партія поставилася в опозицію до новерівської політики народовецького табору, який об’єднував старшу міську й сільську інтелігенцію, в руках якої були щоденники “Діло”, популярний тижневик “Свобода”, крайові центральні просвітні установи (Т-во “Просвіта”, “Руське педагогічне товариство”, Наукове Т-во ім. Шевченка), “Народна торгівля” та інші організації”²⁸.

Мінімальна програма радикалів націлювала на досягнення матеріального добробуту людей подоланням економічного визиску, залученням робітників у різні форми кооперації, організацією громадської допомоги зубожілим масам, безплатним навчанням у школах та університетах. У максимальній частині програми зазначалося: “... хочемо колективного устрою в праці і колективної власності средств продукційних”. Висувалися також вимоги національної автономії громад, демократичних свобод та ін. Програма радикалів обстоювала існування громадської земельної власності, водночас виступала за збереження дрібної і середньої власності. Радикали захищали інтереси всіх трудящих – промислових робітників, селян, інтелігенції. Однак соціальною опорою партії, на думку її керівників, були селянські маси.

У 1890-х роках радикальна партія у Галичині відображала і захищала інтереси селянства і намагалася внести в цей рух організованість і цілеспрямованість. Для селян видавалися газети “Хлібороб”, “Громада”, було організовано випуск спеціальної політичної літератури.

І. Витанович наводить думку В. Левинського, у якій той стверджував, що радикальна партія мала характер соціалістично-народницької і що вона намагалася поєднати соціалізм з потребами селянства. Партія ставила собі за завдання “нести в народні маси свідомість його економічних, політичних і національних інтересів”²⁹. Крім цього, партія, за словами І. Витановича, спрямувала свої зусилля на боротьбу з “попами”, проти чого виступив І. Франко. “На жаль, треба сказати, – зауважив І. Франко у статті “Михайло Павлик, замість ювілейної силуетки”, що ся боротьба також принесла немало шкоди Радикальній партії яко політичній організації і причинилася багато до збільшення розстрою в рядах її прихильників та неясності в її тактиці”³⁰.

На відміну від переважної більшості дослідників, І. Витанович не вважав І. Франка автором програми. Загалом перша програма Радикальної партії (1890) не задовольняла усіх її прихильників. Саме тому, на думку І. Витановича, почалися розбіжності в питаннях тактики та ідеології між старшими і молодшими прихильниками партії. Це призвело до кристалізації групи національно-демократичних поглядів, основна мета яких полягала в обстоюванні національних інтересів українців Галичини.

Сьомий розділ праці І. Витанович присвятив аналізу брошури Ю. Бачинського “Україна ingredienta”. “На час перелому століть, про який тут мова, – писав учений, –

великий розголос і віддзеркалення настроїв та дискусій викликала смілива, хоч і поверхова спроба 23-літнього львівського студента Юліана Бачинського..., начитаного в німецькій соціалістичній і російській революційній літературі, прикласти порівняльну схему Маркса – Енгельса до української історії сучасності й майбутності³¹.

Як відомо, свою працю Ю. Бачинський вперше опублікував у 1893 р. в органі радикальної партії, часописі “Народ” під назвою “По поводу еміграції”. Окремим виданням праця з’явилася 1895 р. Друге видання дещо змінене і доповнене під назвою “Україна irredenta” вийшло 1900 р., а третє – 1924 р. в Берліні.

І. Витанович зазначав, що прочитавши зміст цієї книжки, могло видатися дивним, що вона викликала до себе таку увагу, а ще дивнішим було те, що на цю працю нерідко посилалися ті, хто її ніколи не читав.

Ю. Бачинський поставив собі за мету проаналізувати тогочасний стан південно-західної і південно-східної України та знайти шлях, яким піде розвиток народу. На думку І. Витановича, на підставі досить поверхового засвоєння доктрини К. Маркса – Ф. Енгельса Ю. Бачинський намагався простежити і популярно пояснити історію, тогочасні економічні відносини України. “Аналізом економічних відносин автор хоче ствердити неминучість самостійної України, як результат розвитку продукційних відносин на українських землях, в Росії і Польщі, – як результат економічної боротьби буржуазії й суперечностей економічних інтересів України, Польщі і Росії”,³² – підкреслював І. Витанович.

Не національні, а економічні інтереси, на думку Ю. Бачинського, зміцнюватимуть українські капіталістичні елементи. Заможніший селянський елемент допомагатиме в концентрації земельної власності з одного боку, з іншого – підсилюватиме українську буржуазію в місті. Ю. Бачинський закликав в українській пропаганді по обидва боки кордону робити наголос не на економічних протиріччях, які спричиняє капіталізм на українських землях, а підкреслювати відрубність економічних інтересів України як основи її політичної незалежності.

Правильність своїх оцінок праці Ю. Бачинського “Україна irredenta” І. Витанович підсилює авторитетними думками визначних мислителів і політичних діячів – М. Драгоманова та І. Франка. “Ваша праця інтересна, бо зачіпає з нових боків важкі kwestії, але хибує доктринерством певної школи, – писав з Софії 1894 р. в листі до Ю. Бачинського М. Драгоманов. – Ви знаєте, я не згоджуюсь з філософією історії і політики виключно економічною, бо вважаю її за свого рода метафізику, а жите люцьке занадто складне, щоб його пояснити лишень одним елементом. Але я нічого не маю проти і однобічної доктрини, коли вона веде до досліду нових фактів. На лихо марксісти, або ліпше енгелісти рідко коли досліджують що, а просто а ргіогі чертять історичні і політичні фігури, часто зовсім фантастичні. Так робите і Ви...”³³.

Ще одним авторитетом, на якого в оцінці поглядів Ю. Бачинського посилався І. Витанович, був І. Франко. У 1895 р. він написав працю “Україна irredenta”, (опубліковану в журналі “Жите і слово”), в якій висловив застереження щодо спроби прихильників соціалістичних учень довести свою вірність марксизму. “Їх змагання, – писав І. Франко, – погодити космополітичні доктрини соціальної демократії з українським націоналізмом, марксістський “матеріалістичний світогляд” з даними української історії – це вельми займаючий образ ферментації, яку викликали у нас

думки, пропаговані Драгомановим. Бо ж не забуваймо, що й соціалістами ті люди поробилися в значній мірі під впливом Драгоманова і українського націоналізму нассалися обік Шевченка головно з його писань”³⁴.

Детальному аналізу піддав І. Витанович земельне питання в програмах українських політичних партій. Він вважав, що посилення процесу колонізації краю не лише адміністративними, а й економічними засобами вимагало негайної протидії з боку українських політичних партій. У цій ситуації, незважаючи на внутрішні суперечки, в реальній громадській діяльності й самообороні міжпартійна і патріотична солідарність брала верх над класовими інтересами. “Треба було скріпити національно-громадські ряди після кривавих баденівських виборів 1897 р., – зазначав І. Витанович, – протидіяти поверхово-теоретичним спорам між радикальною партією й дисидентами з її лівого соціал-демократичного крила, – про те, чий соціалізм правдивіший, який принцип має мати першенство в суспільній праці серед українських робітничих міських елементів, – чи принцип національного усвідомлювання й самооборони, чи класовий напрям...”³⁵.

Очевидно, провід українського громадянства в Галичині в умовах чужоземного поневолення не мав можливості планувати власну економічну і соціальну політику. Важко було протидіяти економічній політиці австрійського політичного режиму, який вдало використовував міжнаціональний антагонізм з метою збереження власних інтересів. Так, у Галицькому сеймі група ново-консерваторів (“станчики”), керовані добрими знавцями аграрної справи (А. Крижановський, Я. Гупка, А. Гурский, Я. Яворський), підготували закон про “рентові господарства”, які за допомогою державних кредитів мали дати змогу корисно продати частину великих земельних володінь, створивши так звані парцеляції. З тієї парцеляції мали бути створені господарства із земельними наділами розміром від двох до шести га, які передаються в руки одному господарю – польському селянину із західної частини країни.

Проти цієї акції виступила українська національно-демократична партія, мобілізувавши протести власного громадянства. Одночасно в пресі була організована акція з вимогою викупу землі з парцеляції українському селянству. З цієї метою організовувалися громадські фонди, велися пошуки кредитування з державних та інших джерел. Найбільші зусилля до проведення парцеляції землі та викупу панських дворів українськими селянами доклав священик о. Тит Войнаровський. Як справедливо зазначив І. Витанович, Т. Войнаровський у своїй діяльності “випробував способи організації кредитів на цілі парцеляції, методи освідомлювання заінтересованих селян в прикупі землі з парцеляції, – індивідуально, спілками, громадами. Для допомоги тій акції старався зацікавити нею деякі кола австрійського уряду... З ініціативи головно о. Т. Войнаровського постало Українське парцеляційне т-во “Земля” у Львові 1907 року та Земельний банк гіпотечний 1909 року...”³⁶.

Т. Войнаровський був прихильником перетворення малих селянських господарств у середні, залучення селян до сільськогосподарських товариств, уникнення визиску селян посередниками під час виробництва і збуту сільськогосподарської продукції, поширення освіти в селі хоча б на рівні чотирьох класів. Він також радив організувати кожне село, села об’єднати в повітові союзи, а останні – в краєве господарське товариство. Такі організації мали б взяти під опіку все, що

селяни продають і купують, враховуючи ринкові ціни, інформувати про світову економічну кон'юнктуру і т.п. “Економічна організація, котра би усунула дотеперішнє визискування нашого селянства, – зазначав Т. Войнаровський, – поглибила би у нього тим самим солідарність у відносинах до других і дала б підставу для розвитку всяких спілкових організацій кооперації”³⁷.

Найголовнішим для Т. Войнаровського було збереження специфіки власного народу, українського обличчя рідного краю, а це можна було забезпечити передусім збільшенням селянського землеволодіння. Це не означало, що священник-економіст нехтував іншими галузями економіки, зокрема, промисловістю. Однак він виходив з тогочасних реалій, коли Галичина була в колоніальному становищі, а її міста і промисловість, завдяки кількасотлітній колонізації, перебували в чужинецьких руках.

І. Витанович зробив також спробу проаналізувати соціально-економічні ідеї в “Посланнях” митрополита Андрея Шептицького. Передусім учений згадав послання “До української інтелігенції” від 9 травня 1909 р., в якому А. Шептицький заявив, що “буде відповідно до своїх сил працювати для добра української суспільности..., що власні переконання ставлять його в ряді громадян-патріотів, із яких хотів би бути найліпшим”³⁸.

Митрополит вимагав від духовенства включитися в громадську працю, брати участь у заснуванні корисних для громадян установ – крамниць, спілок, шпихлірів тощо. Він радив священникам починати свою діяльність не з проповідування Божого слова з проповідальниці, а “радіше з тієї людської сторони... життя” і переконував, що “Бог не буде за те гніватися”, бо “наука Ісуса Христа, опріч своїх основних ідеалів вічного життя і щастя, вчить і помагає до осягнення земського добробуту”³⁹. А. Шептицький вважав, що тільки такий народ є багатим і сильним, в якого всі, або майже всі (відповідно до свого становища) є заможні. А такий стан суспільства неможливий без морального закону. “Неможливий економічний добробут без моралі... Мораль потрібна до зберігання суспільного ладу, – отже, й до економічного добробуту”, мораль – (С.Г.) “мусить бути Божим Законом”⁴⁰.

На жаль, І. Витанович не дав належної оцінки найважливішому посланню А. Шептицького у сфері соціально-економічних ідей – посланню “О квестії соціальной”, лише побіжно згадав працю І. Франка “Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм”, яка була написана з приводу пастирського послання. Для повноти картини коротенько проаналізуємо окреслену проблему.

1901 р. глава Греко-Католицької Церкви митрополит А. Шептицький звернувся з пастирським посланням до “Всечесного духовенства єпархії о квестії соціальной”. Воно було написане під впливом енцикліки Папи Лева XIII “*Regum poavum...*” (“Нові справи”) (1891), в якій сформульована соціальна доктрина католицької церкви. Енцикліка “Нові справи” відстоювала право приватної власності, на яку нападали соціалісти, вважаючи, що приватна власність є основою особистої і сімейної незалежності, тому її необхідно розглядати як продовження людської свободи. Маючи власність на землю, інші блага, людина своєю працею примножує багатство суспільне.

Не оминув своєю увагою І. Витанович і проблему галицьких міст, які будували й віками обороняли українські предки, а в нову добу, коли міста відігравали щораз більшу роль як в економічному, так і в політичному житті, стали неукраїнськими.

“Українські міста позбавлювані постійно українського змісту впродовж віків, були на послугах чужих політичних інтересів”,⁴¹ – зазначав учений.

Українська інтелігенція, переважно сільського походження, не могла знайти порозуміння з нечисельними українцями, вихідцями з міста. Вона була безпорадною у розв’язанні економічних проблем без підтримки середнього класу. Безрезультатними були також зусилля українського соціалістичного руху щодо співпраці з польськими та єврейськими соціалістами. Не дали бажаних результатів спроби української радикальної та соціал-демократичної партії перенести свої організаційні заходи до міста. Польська соціал-демократія солідарно виступала разом з реакційними колами країни в ім’я польських національних інтересів проти інтересів українських.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. набрав значного розмаху еміграційний рух сільського і маломістечкового населення Галичини в заокеанські краї. Різні політичні сили оцінювали цей рух по-різному. Крайова і державна адміністрація під тиском крупних землевласників, які боялися втратити дешеву робочу силу, чинила перешкоди еміграції. Епідемією назвав еміграційний рух один із чільних діячів української радикальної партії Ю. Бачинський. Негативно поставилося до цього руху, на перших порах, духовенство. Проте уже з кінця 90-х років еміграція в країни Америки стала набувати організованого характеру. Товариство “Просвіта” направило для вивчення стану справ на місцях О. Олеськова, який в 1895 р. опублікував дві брошури “О еміграції” і “Про вільні землі”. З його ініціативи уряд Канади створив у Вінніпезі еміграційне бюро. Для духовної і соціальної опіки емігрантів у країни поселення виїхали перші священики. У 1907 р. у Львові засновано українську філію австрійського товариства св. Рафаїла, яке з 1911 р. видавало poradnik “Емігрант”. 1911 р. у Львові було створено “Руське товариство еміграційне”, яке довгі роки очолював М. Заячківський.

Одночасно з громадськими заходами опіки над емігрантами поступово змінювалася й оцінка еміграційного руху. Втратили актуальність застереження про те, що еміграція забирає найактивніший і найздоровіший елемент краю, що емігрантам загрожує моральний упадок, асиміляція в чужому середовищі. Водночас трудолюбиві емігранти почали присилати зароблені гроші, налагоджувати свої фінансові справи. З’явилася надія на те, що ті, хто повернеться в рідний край, зміцнять український середній стан, якого так не вистачало.

Проблемами українського еміграційного руху постійно цікавився І. Франко. У польській ліберальній пресі “Przegląd Społeczny”, “Kurjer Lwowski”, в українських часописах “Діло”, “Народ”, у “Літературно-науковому віснику” він опублікував на цю тему низку статей. І. Витанович наводить лише уривок з “Огляду крайових справ”, що був поміщений у журналі “Przegląd Społeczny” і передрукований у перекладі українською мовою в збірці “В наймах у сусідів”. “Ми русини зовсім не можемо нарікати на ту еміграційну течію, що запанувала серед одної частини нашого народу, – писав І. Франко. – Завдяки дивній лучности та організаційній силі того народу, як також завдяки добрій волі та отвертим очам руської інтелігенції, ся течія із многих економічних причин та суспільних оглядів для нас корисна і принесла нам несподіваний здобуток – руську колонію на свобідній американській землі, яка хто зна ще яку ролю може відіграти в історії нашого народнього розвою”⁴².

Характеризуючи підсумки Просвітньо-економічного конгресу, що відбувся в лютому 1909 р. у Львові, І. Витанович зазначав, що конгрес був “великою маніфестацією зорганізованого життя й змагань галицьких українців і їх поборницького єднання. Зазначимо, що в роботі конгресу, який став завершальним етапом відзначення 40-річного ювілею Товариства “Просвіта”, взяло участь 815 учасників, серед яких І. Франко, М. Грушевський, І. Горбачевський, І. Пулюй, О. Кобилянська, Н. Кобринська, О. Пчілка, К. Студентський, О. Колесса, І. Шраг, К. Левицький, М. Левитський, Є. Олесницький та інші”⁴³. У доповіді “Значення кооперації для нашого народу” А. Жук закликав в основу творчої роботи покласти ідею народної самодіяльності. Він був переконаний, що “кооперативна організація праці, утворюючи центри національного економічного життя, буде становити матеріальну основу для національно-політичного визволення українського народу і для культурного й економічного його розвитку”⁴⁴.

Отже, у порівняно невеликій монографії І. Витанович простежив генезис соціально-економічних ідей галицьких українців на зламі XIX–XX ст., показав процес їх реалізації від стану стихійності народних мас до формування свідомої й організованої політичної сили. Саме з такими ідеями й переконаннями вступило покоління “Великої Пори” у Першу світову війну й у визвольні національні змагання 1917–1920 років.

¹ *Витанович І.* Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв. – С. 5.

² Там само. – С. 9.

³ Там само. – С. 12.

⁴ Там само.

⁵ Див.: *Витанович І.* Володимир Навроцький (1847–1882). Перший український статистик-економіст в Галичині на тлі доби. – Львів, 1934. – 82 с.

⁶ *Витанович І.* Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв. – С. 13.

⁷ Див.: *Білецький О.* Проблеми радянського франкознавства. Доповідь виголошена на сесії суспільних наук АН УРСР у Львові 3 серпня 1956 р. Зб. праць “Від давнини до сучасності”. – Київ, 1960. – Т. 1; *Климусь М.* Світогляд І. Франка. – Київ, 1959; *Шаблій Є.* Економічні погляди Івана Франка // *Економіка Радянської України.* – Київ, 1966. – Ч. 8.

⁸ *Витанович І.* Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв. – С. 15.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само. – С. 17.

¹¹ Там само. – С. 18–19.

¹² *Молода Україна.* – Львів, 1910. – С. 31–32.

¹³ *Франко І.* Земельна власність у Галичині // *Зібрання творів: У 50-ти т.* – Київ, 1984. – Т. 44. – Кн. 1. – С. 574–575.

¹⁴ Там само. – С. 573.

¹⁵ Там само. – С. 573–574.

¹⁶ *Витанович І.* Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв. – С. 25.

¹⁷ Там само. – С. 27.

¹⁸ *Франко І.* До історії соціалістичного руху // *Франко І.* Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до *Зібрання творів у 50 томах.* – С. 402.

- ¹⁹ Цит. за: *Витанович І.* Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв. – С. 30–31.
- ²⁰ *Франко І.* Поза межами можливого // Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ, 1986. – Т. 45. – С. 279.
- ²¹ Там само. – С. 283–284.
- ²² *Франко І.* Що таке поступ? // Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ, 1986. – Т. 45. – С. 341.
- ²³ Див.: *Драгоманов М.* Листи на Наддніпрянську Україну, 1915; Матеріали для культурної і громадської праці історії Західної України. – Київ, 1928; Архів М. Драгоманова. Листування “Київської старої громади” з М. Драгомановим (1870–1895). – Варшава, 1937; Нариси з історії економічної думки на Україні. – Київ, 1956. – С. 377–379.
- ²⁴ *Витанович І.* Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв. – С. 37.
- ²⁵ *Бачинський Ю.* Моя переписка з М. Драгомановим. – Львів, 1900. – С. 55.
- ²⁶ *Витанович І.* Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв. – С. 37.
- ²⁷ Див.: Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX–XX ст. ст.) / Малик Я., Вол Б., Гелей С. – Львів: Світ, 2001. – С. 22–23.
- ²⁸ *Витанович І.* Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв. – С. 40.
- ²⁹ *Левинський В.* Початки українського соціалізму в Галичині // Молода Україна. – Львів, 1910. – С. 52.
- ³⁰ *Витанович І.* Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв. – С. 41.
- ³¹ *Витанович І.* Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв. – С. 45.
- ³² Там само. – С. 46.
- ³³ Там само. – С. 47.
- ³⁴ *Франко І.* *Україна ingredenta* // *Франко І.* Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах. – С. 258.
- ³⁵ *Витанович І.* Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв. – С. 49.
- ³⁶ Там само. – С. 49–50.
- ³⁷ *Злупко С.* Тит Войнаровський // Українські кооператори. Історичні нариси. / За заг. ред. С. Гелей. – Львів, 2001. – Кн. 2. – С. 64.
- ³⁸ Цит. за: *Витанович І.* Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв. – С. 54.
- ³⁹ Там само.
- ⁴⁰ Там само. – С. 55.
- ⁴¹ *Витанович І.* Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX–XX вв. – С. 58.
- ⁴² *Франко І.* Огляд крайових справ // В наймах у сусідів. – С. 110–111.
- ⁴³ Див.: *Гелей С.* Для загального добра. Вплив Української Греко-католицької Церкви на становлення та розвиток кооперативного руху в Галичині. – С. 122.
- ⁴⁴ Перший український просвітньо-економічний конгрес у Львові. 1 і 2 лютого 1909 року // Пропам’ятна книга. – Львів, 1910. – С. 553.

Stepan Helei. ILLIA VYTANOVYCH'S VIEWS ON THE SOCIAL AND ECONOMIC PREREQUISITES OF THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLE OF 1917–1920s

The article explores the views of Illia Vytanovych on the socio-economical prerequisites of the Ukrainian Revolution, his evaluation of the activities of the Ukrainian representatives in the Galician Parliament and in the State Council, the role of Ivan Franko in the social and political life of Galicia in the late 19th – early 20th century and the functioning of the first Ukrainian parties in Galicia.

Key words: *Illia Vytanovych, Galicia, Ivan Franko, social-economical ideas, political parties.*